Улуу адамдар жөнүндө айтылганда анын атак-даңкынын, талантынын, даражасынын, тагдырынын мөөрүндөй болуп өмүрлүк жары да кошо оозго алынып, эстеле жүргөнү бул жашоо—жазмыштакем эмеспи. Ал эми «Кылым да бир гана жолу жаралуучу» (А. Акаев) залкар талант Рыспай Абдыкадыровдун аялы Дөөлөттүн ысмы обончу-ырчынын музасынын түгөйү сымал айтылып келет. Улуу шык даарыган адамдын кир жукпаган таза жүрөгүнө, баланыкындай назик балапан сезимине, гөр-тирилике баш ийбеген албуут кыялдарына, күнүмдүк турмуштун эч бир шарттуулугуна жүгөндөлбөгөн ички кудуретине тең келип татып, аларды аздектеп, 30 жыл бою сүйүктүү жарынын, энелик камкордугунун оор жана түйшүктүү жүгүн, да, жыргалын да, азабын да көтөрүп жашап келүү үчүн аялдын сырттаны болуу керек. Бул макалада ушул жөнүндө, Рыспай менен Дөөлөттүн чейрек кылымдык үй-бүлөлүк өмүрлөрүнүн кызыгына кандырбай, же тажатып дат бастырбай шириндик тартуулап турчу арзуулары жөнүндө баян этким келет,

Рыспай өтө сезимтал, махабатка көңүл кош карабаган, сүйүүгө кумар жан болсо да эч кимге «сүйөм» деп айтпаган экен. «Сүйөм» деген сөз сүйүүнүн кадырын гана кетирет, бул ыйык сезимди жүрөк менен гана сезе билиш керек дечү. 17 жаштагы кара каш, кара көз мөлтүрөгөн сулуу Дөөлөткө көңүл кушу түшүп, оп тартылган сезимин да ал сөз менен билдиребептир. Бирок, арзуунун өзүнүн тили болот эмеспи. 1969-жылы Ош педагогикалык институттун музыкалык факультетинин биринчи курсунда окуп жаткан кыз өзүнөн бир топ жаш улуу, ошол эле факультеттин 5-курсунун студенти, «Түгөйүм», «Алтынчы күнү кечинде», «Сагынуу» деген ырлардын автору катары элдин көңүлүн бура баштаган шыңгыттай узун бойлуу бала кыял жигитти теңириндей эле сыйынып тиктөөчү. Рыспайдын буга чейин эки жолу үйлөнүп, үч баланын атасы болууга үлгүргөндүгү да жаш жүрөктүн айыпсыз берилгендигине арачы боло алган жок. Неси болсо да кыздын жаштыгын аядыбы, Рыспай ага «Сен окууну бүткөндө үйлөнөлү» деген ниетин билдирди. Сүйгөн адамы ме-

Конкурска

РЫСПАЙДЫН МАХАБАТЫ

жеринен ооп келген казак кишиси эле. Аны райондун элинин баа-

күлүндө эч нерсе жок Дөөлөт

көзүнүн карегиндей аяй башта-

бадыбы. Үйлөнүшкөнгө чейин Рыспайдын мүнөзү жөнүндө эч нерсе билген эмес экен. Ырдаганын көрүп жүрчү. Муңайып, көздөрүн сүзүлтүп жер тиктеп ырдаса эле бирөөгө тике карап сөз айтпаган, жибектей созулган сыпайы жигит экен деп жүргөн. Заматта буркан-шаркан түшө жаалданып, анан өткүндөй шатырап жаап жиберип, кайра бат эле чаңкайып ачылып кетчү жазгы асмандай албуут да, жашык да жан дүйнөсүнө, жашоонун азабынан рахат таба билчү өзгөчөлүгүнө көнгүчө бир топ жылдар өттү. Рыспайдын ачуусу жарым сааттык эле. Ушул жарым саат чыдап берсе эле кайра өзү чуркап келип «мең ден кетти» деп кечирим сурап күнөөлүү боло муңайып башын ийип туруп берчү. Алгачкы жыл-

луп көкүрөктө каларын анда оюна да алган эмес. Рыспай экөө кийин теңтуштарынын да лай жолу үйлөнүү үлпөттөрүн көркүнө чыгарган жубайлардан болушту. Бирок, ошондой тойдон кайтышканда; «Биздин ушундай тоюбуз болбоду ээ?» деген сызылган бир кейиш жүрөгүн тызылдатып ийчү. А түгүл нике кагазын да баш кошкондоруна 9 жылдан кийин алышты. Ошондо да никеге катталуу үчүн экөө эле ээрчишип жөө жетип барышыптыр. Күбөлүктү алышып чыгып келатышканда Рыспай жайдандап: «Жүр кемпир, нике кагазыбызды «Ак-Буура» ресторанына барып жууйлу?»—деп калды. Көаянычтуу, кээде кара өзгөй көйгөйлөрүн өтө сезимтал жүрөгү көтөрө албай кыйналып, тазалыкты, кеңдикти самап думуккан жан дүйнөсүн теңир өзү аягандыр. Жүрөгүндөгү ой-сезиминдеги бул карама-каршылыкты тануунуу, умтулууну башкаларга окшоп ичине күч төп чөгөрүп, жашыра албаган мүнөзү менен бул жашоодо артыкбаштай урунуп-беринип жүрүп өзүн эртелеп түгөтүп алды.

Ошол оомал-төкмөлүү тирүүлүктүн өгөй баласындай жанын азапка салган сезимталдыгынын, талантынын кудуретин Дөөлөт 5—6 жыл бирге өмүр сүргөндөн кийин түшүнүп, ага жол берип, берет Рыспай кыйналбасын деп баласын аягандай аёолоп турган

—

га Дөөлөт эчак көнүп бүткөн эле. Кээде Рыспай ага аялындай эмес энесиндей эркелеп, оюндагысын жашырбай айта берчү. Өзүн сүйүп калган кыз-келиндерден көңүлүнө жакканы болсо «ушуну мага алып берчи?» деп калса, уккан адам таң калышы мүмкүн. Дөөлөткө бул көнүмүш. Анткени, чыгармачыл адамдын дүрт эткен эмоциясы текке кетпей, жаңы чыгарманын толгоосун жаратарын ал түшүнчү. Бар болгону «Рыспайды сүйгөндөр анын бир күндүк түшүгүнө түтө алышса анан «сүйөм.» дешсин,—деп койчу.

Рыспайдын көзү өткөндөн кийин Дөөлөт Ысмановanын экинчи өмүрү башталды. Ал Рыспайсыз жашаган өмүр эле. Адегенде жоготуунун кайгысына алдырып, бул жашоонун кызыгынан аша кечип жүрдү. Эки жылга чейин күйөөсүнүн ырларын уга албай, анын ыры ырдалган жерден качып кетер эле. Үйдө болсо эч болбосо ашканада Рыспайдын жоктугу билинип, жанына батат. Күйөөсүнүн көзү тирүүсүндө ар бир жолу оокат бышырарда андан «Эмне жегиң келет?» деп сурай берер эле. «Өзүң бил» деп койсо катуу тийчү. Ой-боюна койбой каалаган тамагын айттырып, ошого бүт дитин коюп бышырып берчү. Эми ашканага киргенин койду. Күйөөсүнүн арбагына атап, ыс чыгарып, куран окутарда гана өзү казан кармайт.

Рыспайдан айрылгандан кийин да ал үчүн колунан келгенин жасап келатат. Чын дүйнөгө кеткен жары ошол жакта да жаны кыйналбасын деп түйшөлөт. Арбагын сыйлады, кирдүү сөз илештирген жок. Кашыктай жыйнап жүрүп эстелигин тургузду. Жайынын башына тез-тез барып турбасам күйөөм мурдагыдан эле таарынып калчудай болот деп айтканын укканым

көндө үйлөнөлү» деген ниетин билдирди. Сүйгөн адамы менен эл көзүнчө бирге басып, сүйлөшүп жүрүү айылдын ыймандуу тарбиясын көргөн кыз үчүн уяттуу нерседей сезилсе керек: «Башкалардын көзүнө мени менен учурашпаңызчы?» — деп суранат. Рыспай буга айласыз макул. Институтта бири-бирин көрүп калышса таанымаксан болушуп кайчы өтүшөт да, нараак барганда экөө тең бирдей кылчая карап калышчу. Анан эле Рыспай көз ачып-жумганча кыздын жанына жетип келип, бирге туруп калышканын өздөрү да байкабай калышат. Экөөнүн тең жүрөктөрүнө от чачкан ашыктык акыры жеңди. Рыспай беш жыл турмак бир жыл күтүүгө да чыдабады. Ошол жылы кышында, үйлөнүштү.

АЛАРДЫН баш кошкон тарыхы да өзүнчө бир кызык. Рыспайга окшогон турмушта жасалмалуулукту, шаан-шөкөттү жек көргөн, табигаттын жапан кушундай ой-сезими эркин адам гана ушинтип үйлөнүшү мүмкүн эле. Ошол мезгилде ал «Рыспай» аталып, төбөсү көрүнүп даңкы чыга баштаган. Кимден машине сураса да эч ким аямак эмес. Антүү оюна да келбесе керек. Мөлтүрөгөн тал чыбык Дөөлөт сулуу жанында болсо эле дүнүйөсү түгөл болуп, өзүн тогуз капкалуу шаардай дөөлөттүү сезгендир. Экөө эле жүк ташуучу машиненин кабинесине олтурушуп, Рыспайдын айылына жөнөп беришти. Ушундай таланттуу, адамдардан өзгөчө жандын аялына болоруна ишенип-ишенбеген бактылуу кыз колунда бардар, тектүү ата-энесинин, агайын-туугандарынын алдынан өтүп, уруксатын алуу оюнда да жок. Ал Рыспайдын көзүн тиктеп, эмне айтса да макул. Кара-Кулжа районунун борборуна жетишкенде бир тууган эжеси Шарапаттын үйүнө түшүшүп, өргүү алышты. Андан ары улуу тоолордун төрүндөгү Сары-Булак айылына жетүү да алардын романтикалуу үйлөнүү сапарын көркүнө чыгарган окуялуу болду.

Айылга болсо күнүнө бир гана жолу жүк ташуучу машине каттоочу. Айдоочусу кара-кулжалык кызга үйлөнүп, кытай жеринен ооп келген казак киши эле. Аны райондун элинин баары «казак жезде» деп аташчу. Ошол казак жездеси менен алдын-ала барып сүйлөшкөндөн кийин Дөөлөттү машинеге салып, Сары-Булакка жол тартышты. Машиненин үстүндө кошо келатышкан айылдаштарына: «Мен үйлөндүм! Карагылачы, келинимдер сулуу бекен?» деп жар кылдап жан-алы калбайт. Жарым жолдо машине бузулуп, ээн талаадагы жалгыз үйлүү койчунун сарайында түнөшкө туура келди. Мурун-соңгу көрбөсө да Рыспай экенин уккандан кийин өзүнүн уулу үйлөнгөндөн бетер калдаландап сүйүнүп, кой союп, жетине албай агыл-төгүл болгон ошол сыйкор, ак көңүл койчуман киши, анын үй-бүлөсү эки жаштын көңүлдөрүнөн кетпей калды. Эртеси кайра жол улашты. Сузактын пахтазарлуу чөл жеринде төрөлүп, бой жеткен Дөөлөт машиненин үстүндө баратып, ак кар жамынган аскалуу тоолорго бир чети жүрөксүп бир чети сонуркай тиктейт. Мындай бийик, чаң жукпаган тазалык түнөгөн тоолорду ал буга чейин көрө элек эле. Колхоздун борборунан ары машине жол жок, Сары-Булак айылына эми ат минип чыгып барышты. Рыспай аккордеонун өңөрүп, Дөөлөттү учкаштырып алган. Жол боюу балалыгы өткөн тоолордун кок-ту-колотторун, аска-чокуларын булак-дарыяларын, бүдүр ташы, бир түп дарагынан бери тааныштырып колуктусуна төгүлүп сүйлөп барган.

РЫСПАЙ Дөөлөткө чейин эки жолу турмуш күтсө да бир да келинчегин туулган айылына алпарып, эл-журттан бата алып, той кылып үйлөнө элек эле. Жалгыз энеси, агайын-туугандары «Келин келди» дешип Дөөлөткө көшөгө тартышып, нике кыйдырышып, жаштар оюн-шоокко чогулушуп, келин көргөндөрдүн аягы тыйылбай айылдыктарча үйлөнүү тоюнун ырым-жырымдары жасалып жатты. Бирок, ал мезгилде жаштыгынанбы же эч нерседен капарсыз, таалайына чалкыган жаш келин кийин бир арманы жууса кеткис болуңүндө эч нерсе жок Дөөлөт

«Жүр,— деп ээрчишип кирип барышты. Ош шаарындагы «Ак-Буура» эң атактуу ресторан эле. Аларды узун катар столдо олтурушкан дос-жарлары, тууган-туушкандары, коңшу-колоңдору дуулдап тосуп алышты. «Келин-күйөө келди» деп тамашалашып, куттукташып кыраан каткырык күлкү менен баарынын чечекейлери чеч болуп кубанышып турушту. Көрсө, алардын баарын Рыспай аялына билгизбей күн мурун чакырып койгон экен. Биринчи тостту өзү алып: «Мен Дөөлөткө үйлөнгөндө колумда жоктугунан элчилеп той кылып бере албадым эле. Экөөбүздүн тең арманыбыз ушул болуп калды. Дөөлөт эми мындан ары мага таарынбай жүрсүнчү?!» деп муңайып өтүнгөн.

ЭКӨӨНҮН жубайлык жашоосу жайдак турмуштан башталган. Батирге алышкан үйдүн суук бөлмөсүндө обончунун колунан түшпөгөн аккердеону, бир мүшөк китеби, анан бир жууркан, бир төшөк төрүнөн башка буюмдары жок олтуруп калышканда гана тиричилик үчүн дагы бир нерселер керектигин аңдашты. Же чөнтөктө бир тыйын акчалары жок. Рыспай институттан жардам сурап жарым тоннадай көмүр, бир стол, бир шыцыргы, чака таап келгенде бапырап байышып сүйүнүшкөнүчү. Эптеп бир керогаз да табылды. Рыспай үчүнчү жолу үйлөнүп жатса да турмушка даяр эмес, тиричиликке жок экендигин Дөөлөт бара-бара баамдады. Ал дагы эле теңириндей көрүп арзыган күйөөсүнүн бар байлыгы, болгон дүнүйөсү эле ыр, музыка экен. Ошону түшүнгөндөн баштап ал үй-бүлөлүк тиричиликтин бүт камын, түйшүгүн өз колуна алды. Окуусун таштап, эл чыгармачылык үйүнө усулчу болуп ишике кирди. Рыспай болсо өмүр бою үйдө эмне бар, эмне жоктугун капарына албай, көр дүйнөгө кызыкпай, пенделик майдалыкка моюн сунбай, ой-чабытын бийик кармап жашап өттү. Анын бул дүйнөдөн эрте кеткени да жаратkандын бир буйругудур. Анткени жашы өрлөгөн сайын турмуштун кээде кирдүү, кээде күнөөлүү боло муңайып башын ийип туруп берчү. Алгачкы жылдары күйөөсү экөө көп түшүнүшө албай жүргөндө Дөөлөт нечен жолу түйүнчөгүн түйүп төркүнүнө жөнөп берчү да кездер болгон. Жалал-Абад каттамындагы автобуска түшсө Рыспай да артынан барып, анын бет маңдайындагы олтургучка олтуруп алат. Сүйлөбөйт. Баягы долуланган ачуусунун изи да жок, үлдүрөгөн эле бир бечара. Ага жүрөгү эзиле аяган Дөөлөт автобустан кайра үндөбөй түшүп калышат да, экөө ээрчише үйгө келишет. Катуурак пейли кармаган күнү Жалал-Абад каттамындагы автобуста бири таарынычтуу тетири карап, бири айыпкер башын салаңдаткан боюнча Дөөлөттүн төркүнүнө чейин барышат. Бирок күйөөсүн эч качан суук сезгө кыялбай, төркүнүнөн айыбын жаап-жашырып, мартабасын көтөрүп турчу.

Алардын үйүндө Рыспай чыгармачылык менен иштеп жатканда гана жымжырт боло түшөөр эле. Ал олтурган бөлмөгө жан адам баш бакпай, аялы менен кызы буттарынын учу менен басып жүрүшчү. Чыгармачылык бул үй-бүлөдө эң бир ыйык, улуу иш катары бааланчу. Күйөөсү ырдай турган концертке Дөөлөт ээрчий барчу. Башка артисттердин аялдарына окшоп залда алдыңкы катарларда олтуруп алып ыр укпайт. Концерт бүтөр-бүткүчө кулистин артында акмалап турат. Рыспай өзүнө жакпаган нерсе болсо эле ырдабай колун шилтеп тескери басып кетип калышы мүмкүн эле. Эч кимди укчу эмес. Дөөлөт гана сыйкырлап койгондон бетер бат ийге келтирчү. Же сахнага бою-башын түзөп, жасанып чыгуу ага жат эле. Ырдаганы чыгып бара жатканда Дөөлөт аны этектеп токтотуп, каш-кирпигин түзөп, чачтарын тарап, кийим-кечегин оңдогонго зорго үлгүрөт. Ушул сыйлап-сыйпалган мээримге маашырлангандай узун боюн эңкейтип, аялына жүзүн тосуп турчу. Ырдап бүтүп, сахнадан көл-шал болуп тердеп калаар эле. Ага көрүүчүлөрдүн аз-көптүгү бирдей. Бир адам үчүн да берилип, түйүлүп туруп ырдоочу. Анан терин аарчытыш үчүн Давлетке кайрадан жүзүн тосуп, көздөрүн сүзүлтүп туруп тез барып турбасам күйөөм мурдагыдан эле таарынып калчудай болот деп айтканын укканым бар. Рыспайдын ырларын сүйгөндөр анын өмүрү өткөн үйгө тынымсыз келип турушат. Эңсеп келгендердин чекеси жылып, жарпы жазылып кетсин деп күйөөсүнүн жоктугун билдирбөө үчүн бардыгын жасап, жайыл дасторкону, жарык жүз-ырайы менен тосуп турат. Жыл сайын айт-арапаларда, Рыспайдын туулган жана өлгөн күндөрү бул үйдүн эшиги чоң ачылып, келип-кетишкендер үзүлбөйт. Рыспайдын улуулугу убакыт өткөн сайын билинип, эл баалап жатканына сүйүнөт. «Эми жашагым келип калды» деди ал бир жолу. «Ош шаарынын чок борборундагы ак сарайдай филармонияга Рыспайдын ысмы берилип, эстелиги тургузулду. Кадамжайдын эли да улуу талантты сыйлап бир көчөгө атын коюшту. 60 жылдык маарекеси бир гана Рыспайдын туулуп-өскөн жери Кара-Кулжада, Ошто эмес, бүткүл республикалык масштабда өткөрүлүп жатат. Эмгегин эл баалап, көкөлөткөн сайын ал өзүн Рыспайдын экинчи өмүрүн жашап жаткандай, жашоого кызыгуусу ойгоно баштады.

ДӨӨЛӨТ эжени кайсыл жерден учуратпайын дайыма Рыспай Абдыкадыровго байланышкан бир иштин камында жүргөнүн көрөм. Быйыл күзүндө автордук укук боюнча өткөрүлгөн облустук семинарда жолугуп калдым. Рыспайдын ырлары үчүн алган 500 сом гонорарды колдоруна батыра албай байып, жаадырап-жайнап, өзү тааныгандардын баарын үйүнө чакырып жүрдү: «Жүргүлө! Рыспайдын гонорарын жууп берейин. Өзүнү күн өзүнө сарптайын. Келип, чай ичип кеткиле!» Анын ак ниетиндей ийги өңүн карап туруп, тал чыбыктай жаш кезинен сүйгөн жарынын көзү тирүүсүндө, көзү өткөндөн кийин да талантына өтө берилип, улуулугунун үчүн улаган, даражасын бийиктеткен, арбагын арууланткан, күйөөсүнүн экинчи өмүрүн өзүнүкүнөндa ызааттап жашаган аялдын, көөнөрбөс махабаттын өңүн көрүп турдум.

Зинакан ПАСАҢОВА.